

7. ЦДАВО України. - Ф.331. - Оп. 1. - Спр. 51. - Арк. 10.
8. Там само. - Арк. 11.
9. Там само. - Арк. 2.
10. Там само. - Арк. 2-3.
11. Там само. - Арк. 13.
12. Там само. - Арк. 13 зв.
13. Там само.
14. Там само. - Арк. 15, 15 зв.
15. Там само. - Арк. 16-17.
16. Там само. - Арк. 74-74 зв.
17. Там само. - Арк. 14.
18. Там само. - Спр. 39. - Спр. 13.
19. Там само. - Арк. 35-36, 37.
20. Там само. - Спр. 42. - Арк. 41-85.
21. Там само. - Спр. 39. - Арк. 9.
22. Там само. - Арк. 24-24 зв.
23. Там само. - Арк. 28.
24. Там само. - Спр. 161. - Арк. 6.
25. Там само. - Спр. 191. - Арк. 4, 22.
26. Там само. - Спр. 161. - Арк. 25.
27. Там само. - Спр. 322. - Арк. 8.
28. Там само. - Спр. 161. - Арк. 7.
29. Там само. - Спр. 322. - Арк. 9-9 зв.
30. Там само. - Спр. 152. - Арк. 4.
31. Там само. - Спр. 298. - Арк. 62.
32. Там само. - Спр. 51. - Арк. 45-46.
33. Там само. - Спр. 152. - Арк. 8.
34. Там само. - Арк. 16 ЦДАВО України. - Ф.331. - Оп. 1. - Спр. 273. - Арк. 5.
34. ЦДАВО України. - Ф.331. - Оп. 1. -
35. Там само. - Арк. 16 зв.
36. Там само. - Спр. 273. - Арк. 4.
37. Там само. - Арк. 5.
38. Там само. - Спр. 175. - Арк. 100.
39. Там само. - Спр. 83. - Арк. 29, Спр. 321. - Арк. 168, 187.
40. Там само. - Спр. 298. - Арк. 35.

Віктор Дудко

«РАННІЙ» ОЛЕКСАНДР ТИЩИНСЬКИЙ: СТОРІНКИ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ

Дотепер найдокладнішою характеристикою життя і творчої діяльності авторитетного чернігівського громадського діяча другої половини XIX ст. Олександра Тищинського (1835-1896) залишається написана невдовзі після його смерті стаття Б. Грінченка¹. Відтоді до наукового вжитку запроваджено чимало конкретного матеріалу до теми, який однак поки що не зібрано і не осмислено в цілісності, хоча потрібність відповідного дослідження не підлягає сумніву. Пропонована розвідка має на меті вирішення локальнішого завдання - висвітлення ранніх сторінок біографії і творчості Тищинського зі спеціальним зосередженням на його співпраці з українськими періодичними виданнями.

Тищинський, який народився в Голубичах Городнянського повіту у небагатій дворянській родині, за слушним зауваженням його біографа, по суті, був типовим різночинцем². У 1856 р. він вибув із шостого класу Чернігівської губернської гімназії і вирушив до Харкова, де після невдалої спроби вступити до університету почав навчатися у ветеринарному училищі. У серпні 1857 р. став студентом медичного факультету Харківського університету. Тищинський, який наймав квартиру разом з П. Завадським і П. Єфименком, згодом свідчив: «В разговорі с ними заметил желание образовать общество для распространения либеральных идей к достижению в России

конституційного образу правління и от участия в таком обществе не отказывался»³. Члени студентського таємного товариства декларували спершу досягнення мети, як на його кадрові й фінансові ресурси, цілком нереалістичної. Насправді діяльність товариства обмежилася, як свідчив згодом один з його керівників Я. Бекман, «распространением либеральных идей в университете и между своими знакомыми посредством запрещенных сочинений русских авторов и преимущественно сочинений Герцена»⁴. 21 січня 1858 р. Тишинський писав до свого гімназичного приятеля Н. Рашевського: «Со времени моего приезда в Харьков я сошелся с некоторыми студентами с современным взглядом на вещи, вообще, как выражается Щедрин, людьми «с направлениями». Этот-то круг моего нового знакомства много помог мне в умственном отношении, так что мои убеждения социальные и религиозные во многом не сходны с прежними (гимназическими)[...]»⁵.

У харківській період формується інтерес Тишинського до українського фольклору і письменства (зокрема, до поезії Т. Шевченка включно із його недрукованими творами). Він виступає редактором однієї з україномовних антиурядових прокламацій⁶. 27 березня 1857 р. пише листа до редактора «Черниговских губернских ведомостей» О. Шишацького-Ілліча, в якому гостро висловлюється про ідеологічні засади першої частини його поетичної збірки «Українська квітка» (Чернігів, 1856)⁷. Зокрема, Тишинський зазначає щодо названої книжки: «[...] она может неопытному читателю принести большой вред, потому что на малороссийском языке Вы высказали мысли русских патриотов, и патриотов самых бессмысленных, уверенных в мнимом величии России и поэтому думающих, что нам не нужно учиться уму-разуму у образованных государств - стоит только обратиться к своему национальному (кафтани и бороде) да чтить батюшку-царя, как Бога, и проч[ее], и проч[ее]». Наводячи в листі - без коментаря - уривки з поширеної у списках Шевченкової поезії «Розрита могила» (рядки 29-32, 35-42, 45-46), Тишинський імпліцитно уподібнює О. Шишацького-Ілліча перевертню, який допомагає в Україні «москалеві господарювати». Суспільно-естетичні орієнтири автора листа виразно маніфестуються і в іншому місці: «[...] рекомендую Вам г. Некрасова как учителя... Дай Бог, чтобы и у нас на малороссийском [языке] появилось что-нибудь подобное его сочинениям, и избави Бог от таких, как Ваши».

21 січня 1858 р. Тишинський писав до Н. Рашевського: «Я в здешнем университете останусь до мая месяца, а после переезжаю в Киев, ближе к родному уголку, а то вот скоро два года, как не был дома[...]»⁸. Проте його переїзд до Києва відбувся раніше, і то не з власної ініціативи. У квітні 1858 р. Тишинського, як і ряд інших вихованців Харківського університету, після оголошення «высочайшего выговора» за участь у масових студентських виступах було переведено до університету св. Володимира, де він навчався спершу на медичному, а згодом на юридичному факультеті⁹.

У київські роки Тишинський продовжує інтенсивне спілкування з Я. Бекманом, Єфименком, М. Муравським, зближується з А. Свидницьким¹⁰. У той час вже виразно виявляються його українознавчі зацікавлення. Тишинський починає дописувати до «Черниговских губернских ведомостей», які і після смерті О. Шишацького-Ілліча з приходом на посаду редактора Г. Паливоди, надавали на сторінках неофіційної частини значне місце україномовним художнім творами і українознавчим матеріалам¹¹. Дебютну публікацію Тишинського - висококваліфіковану аналітичну статтю «Об украинских пословицах и поговорках»¹², написану з приводу опублікованої у неофіційній частині «Черниговских губернских ведомостей» паремійної збірки Єфименка «Украинские пословицы и поговорки» (1859. - №№ 6-14), - М. Сиваченко цілком слушно кваліфікує як істотний факт історії української пареміографії¹³. На сторінках чернігівського видання друкуються українською мовою записані ним у Городнянському повіті народні оповідання¹⁴, прислів'я та приказки¹⁵. Також з'являється в газеті докладна рецензія Тишинського на видання «Либретто малороссийских, польских, чешских, молдавских, болгарских, сербских и червонорусских песен и романсов репертуара малороссийского певца С.Д. Паливоди-Карпенко» (СПб., 1858), значна частина якої присвячувалася полеміці викладеним у книжці поглядом на діалектні особливості мови мешканців Городнянського та сусідніх повітів¹⁶. Ця публікація засвідчила його фахове зацікавлення лінгвістичною проблематикою.

У січні 1860 р. розпочалося жандармське слідство у справі Харківського студентського товариства, Тишинського було заарештовано і ув'язнено в Петропавлівській фортеці¹⁷. Проте слідству, що тривало до червня 1860 р., не вдалося висунути проти нього істотних

звинувачень. Відповідно до ухвали слідчої комісії, затвердженої імператором Олександром II, Тишинський і О. Лебедев після попередження, «что если еще когда-нибудь будут замечены в подобных поступках, то подвергнутся строжайшему взысканию», повинні були вирушити для продовження навчання до одного з інших російських університетів¹⁸.

Так Тишинський опинився на юридичному факультеті Дерптського університету, де за ним було встановлено потрійний нагляд (університетське керівництво, поліція, жандармерія). Невдовзі він став одним з найпомітніших і найрадикальніших тамтешніх студентських діячів¹⁹. Перебування Тишинського у Дерпті припало на роки найвищого загальноросійського суспільного піднесення. Члени дерптського студентського гуртка заснували студентську касу, загальнодоступну бібліотеку, включилися в роботу недільної дівочої школи. Тишинський підтримував листовні контакти з приятелями, з якими записався в Харкові і Києві (деякі з них - зокрема, Бекман і Єфименко - перебували тоді на засланні), надрукував у «Московских ведомостях» докладну статтю «О малорусских азбуках»²⁰, а в «Черниговских губернских ведомостях» - записаний у Городнянському повіті варіант української народної пісні «Ой, гук, мамо, гук», супроводжений кваліфікованим коментарем²¹.

Однак і в Дерпті Тишинський не затримався, до чого причинилися, з одного боку, його незалежний характер, а з іншого - бажання університетської влади позбутися радикального студента. Він жорстко відмовився виконати розпорядження університетського проректора зголоти бороду, за що одразу потрапив до карцера. Невдовзі університетський суд ухвалив рішення про виключення Тишинського з університету. П. Рейфман доречно зауважує: «Вспомним, что в 60-е годы борода для многих была характерным признаком нигилиста, и спор приобретал для обеих сторон принципиальный характер»²². Міністр народної освіти Є. Путятін «с своей стороны признал также необходимым исключить Тишинского за дерзкие поступки из университета с тем, чтобы его не принимать ни в один из университетов в империи»²³.

30 серпня 1861 р. Тишинський виїхав з Дерпта через Москву (де здійснив невдалу спробу вступити до тамтешнього університету²⁴) до Чернігова, куди прибув 21 жовтня²⁵. Відтак спершу мешкав у Голубичах, а на початку 1862 р. перебрався до розташованого над Сновом села Макишина Городнянського повіту, де був домашнім учителем у родині поміщика полковника П. Чичеріна²⁶.

Починає дописувати до тижневика «Черниговский листок» і журналу «Основа». У найпершій вміщеній на сторінках газети кореспонденції Тишинського - «Несколько слов о школе в с. Голубичах» - було критично розглянуто її діяльність²⁷. Аналогічний за змістом допис він надіслав і до редакції «Основи», оглядач якої використав відповідний матеріал в аналітичному огляді «Современная южнорусская летопись»²⁸. Інформації та оцінки Тишинського намагався спростувати в «Черниговских епархиальных известиях» благодійний Городнянського повіту П. Нечаєв, публікація якого²⁹ причинилася до появи в «Основі» статті Тишинського «Защитнику голубичской школы»³⁰. Автор наполягав на неефективності навчання у названій школі, учнів якої їхній вчитель використовував для ведення власного господарства, а тому «за прошлый год ни один ученик не научился читать»³¹.

Найбільш очевидним свідченням участі Тишинського в «Основі» є саме стаття «Защитнику голубичской школы». Проте, як з'ясується, його участь у часописі була ширшою. На сторінках видання з'явилися і три його кореспонденції, підписані криптонімом Леся -ій³²: «З Городницкого повіту Черниг[івської] губ[ернії] (15 грудня 1861)»³³; «З Городнянського повіту»³⁴; «Из Городнецкого уезда Черниг[овской] губернии (25 июля 1862)»³⁵.

В останній із названих публікацій поєднано дві лінії зацікавлень Тишинського - педагогіка й діалектологія. Він докладно аналізує «городнецкое наречие» з метою обґрунтувати відповідь на актуальне освітнє питання - якою мовою слід навчати мешканців відповідної місцевості? Щоб з'ясувати фонетичні, граматичні і лексичні особливості городнянських говірок, автор говорить «кратко, в общих чертах и вообще о наречиях Черниг[овской] губернии»³⁶. Городнянські говірки він трактує - слідом за «Черниговского наместничества топографическим описанием» О. Шафонського³⁷, не посилаючись, однак, на цю працю, - як перехідні від білоруської до української мови (за даними автора, такі говірки побутують і в Сосницькому, Новгород-Сіверському,

Чернігівському та Остерському повітах)³⁸. Розглядаючи городнянські говірки як «провінціалізм українського мови», кореспондент «Основи» доходить висновку, що навчання мешканців перехідної смуги Чернігівської губернії буде ефективним за умови, що вестиметься українською, а не російською мовою. Він зазначає, зокрема: «[...] я вполне уверен, что грамотность у нас до тех пор будет плестись раком, пока мы не станем учить народ на его наречии или ближайшим языке. При теперешнем своем устройстве наши сельские школы не достигают своей цели, и грамотность идет медленно»³⁹.

Дві інші публікації Тишинського, що з'явилися в часописі за підписом Леся -ій, виразно виявляють рідкісну для початку 1860-х років здатність Тишинського продукувати україномовні публіцистичні тексти. М. Чернишевський мав цілковиту рацію, зазначаючи в рецензії на січневе число «Основи» за 1861 р., що потреба «в других малорусских книгах, кроме популярных, беллетристических и поэтических», постане лише за умови, «если явится в Малороссии масса просвещенных людей, не имеющих нынешней привычки говорить и думать на великорусском языке обо всем, превышающем сферу обыденной, домашней, простонародной жизни»⁴⁰. Українська мова на той час ще не була належним чином стандартизована, а відтак навіть такий її знавець, як П. Куліш, у лютому 1861 р. зізнався в листі до О. Кониського: «По-украински я Вам не пишу по недостатку времени. Ведь там иногда минуту продумаешь, как выразиться по-народному о предметах, чуждых народу покамест»⁴¹. Не дивно, що «Основі» бракувало україномовних дописувачів «з місць», що її кореспонденційний розділ «Вісті» значною мірою наповнювався повідомленнями з України, написаними російською мовою.

З-поміж україномовних публікацій Тишинського в «Основі» становить інтерес насамперед кореспонденція «З Городницького повіту Черніг[івської] губ[ернії] (15 грудня 1861)», в якій дописувач «Основи» висвітлює актуальні реалії реалізації селянської реформи 1861 р.: капіталізація села, проблеми формування корпусу сільської старшини, питання межування тощо. Наголошуючи, що «новый лад» «прищепився не без сум'яття»⁴², він наводить низку відповідних фактів, власних спостережень і коментарів.

Висвітлюючи участь Тишинського в «Основі», слід принагідно стисло розглянути одну дослідницьку гіпотезу, що стосується теми. У безрезневному числі українського журналу за 1861 рік у «поштової скриньці» було вміщено повідомлення: «Ал-ру Т-шскому, в Глухов. Ваш рассказ может быть напечатан с сокращениями»⁴³. В. Терлецький, не подаючи жодної додаткової аргументації, висловив припущення, що редакція адресувалася саме до Тишинського⁴⁴. О. Ільїн, замість завдати собі праці - з метою відхилити некоректну версію колеги - ідентифікувати реального глухівського кореспондента «Основи» чи принаймні докладніше вивчити життєпис Тишинського, зробив аматорську спробу відповідне припущення обґрунтувати. Знаючи, що Тишинський на той час не міг мешкати в Глухові, оскільки навчався в Дерптському університеті, дослідник вирішив пошукати його глухівських коренів: «Схоже, що Олександр Тишинський вважав себе глухівчанином. Можна припустити, що в той час його батьки жили у Глухові, і там минуло його дитинство. Для підтвердження цієї гіпотези місцевим краєзнавцям треба відшукати документи про працю в 40-60-х роках минулого століття у Глухові Амфіана Тишинського»⁴⁵. Відомо, що батько Тишинського, який служив у Чернігівській казенній палаті, помер 1847 року; їхній невеликий родинний маєток був у Голубичах⁴⁶. Цілком очевидно, що аргументація Ільїна є неспроможною, однак Терлецький в одній із пізніших праць уже беззастережно пише про Тишинського як глухівського дописувача «Основи»⁴⁷. Вміщені в часописі кореспонденції Тишинського з Городнянського повіту обидва дослідники не розглядають.

Про те, якою мірою переймався Тишинський долею «Основи», свідчить його недатований лист до Степана Носа, що постав, очевидно, на рубежі 1862-1863 років. У ньому, зокрема, йшлося: «Оце трапилась певна оказія, то й засилаю Вам свій привіт, та до його ж і прохання: оповістіть - молю Вас Богом, - що чуто про «Основу», чи буде вона, чи, може, вже зизнула?» Звертаючись до адресата із проханням передати листа Леонідові Глібову, автор додає: «Мені так бажається знати про «Основу», що я питаю вас обох - хоч один же то напише, кому першому попаде до рук мій лист...»⁴⁸.

Після припинення виходу петербурзького часопису єдиним місцем друку дописів Тишинського був «Черниговский листок» (1861-1863). Корпус публікацій Тишинського в тижневику досі остаточно не встановлено. Б. Шевелів вказав на чотири його більші виступи в газеті⁴⁹, не зазначивши, однак, що ці публікації були підписані по-різному.

Окрім згадуваної кореспонденції про голубицьку школу, дослідник назвав статті «Седневская Ильинская ярмарка: (Письмо в ред[акцию]» (підпис: А. Тишинський)⁵⁰, «З понаднів'янського села» (А. Т-ій)⁵¹, «Мысль об устройстве сельских почт» (А. Т.)⁵². Однак участь Тишинського у газеті була інтенсивнішою⁵³. Найуживаніший в тижневику його підпис - криптонім А. Т-ій, яким, окрім названої статті, було позначено також кореспонденції «Образец заботливости охранения лесов в Черниг[овском] уезде»⁵⁴, «Из села Макишина Городн[ицкого] уезда»⁵⁵. З-поміж названих публікацій найбільшої уваги заслуговує докладна україномовна стаття «З понаднів'янського села», в якій висвітлюються сторінки історії, звичаї Макишина і його актуальні реалії.

Попередній аналіз дає підстави гадати про те, що частина публікацій Тишинського з'явилася на сторінках «Черниговского листка» - в розділі «Новости, вести и слухи» - анонімно. Проблема їх атрибуції потребує спеціального дослідження (оскільки архів «Черниговского листка» не зберігся, відповідна робота може здійснюватися лише на основі аналізу проблематики і географії дописів).

У жовтні 1863 р. Тишинського було заарештовано в Макишині у справі землевольця І. Андрушенка і знову ув'язнено в Петропавлівській фортеці. Йому інкримінувалося поширення нелегальних антиурядових видань. Проте і в даному разі конкретні звинувачення, які слідство змогло пред'явити Тишинському, виявилися недостатніми для вжиття жорстких каральних санкцій. У квітні 1864 р. він повернувся на батьківщину під суворий нагляд поліції⁵⁶ і невдовзі дістав посаду у канцелярії чернігівського губернатора С. Голіцина. «В той час було часто так, - писав Б. Грінченко, - що уряд таких опозиційних людей, як Тишинський, силкувався брати до себе на службу, здебільшого в канцелярію губернатора; і пильнувати там легше було чоловіка, і скористуватися з його розуму й хисту можна було»⁵⁷.

Так завершився істотний період життєвого і творчого шляху Тишинського - динамічний і яскравий, насичений численними колізіями і переміщеннями у просторі імперії. Його становлення як особистості і дослідника припало на ліберальну епоху 1855-1862 рр. Час масштабних зрушень стимулював суспільно-політичну та інтелектуальну активність Тишинського, як і численних його ровесників.

Подаальші роки його життя географічно обмежено виключно Черніговом, де він з часом став одним з емблематичних українських діячів. Наприкінці 1850-х рр. «дійшов Ол. Амф. Тишинський до національної самосвідомості і з того часу був вірним сином своїй країні»⁵⁸. Його чернігівські роки потребують спеціального документованого висвітлення⁵⁹.

Джерела та література, примітки:

1. Див.: Грінченко Б. Олександр Тишинський // Зоря. - 1896. - № 17. - С. 338-340.
2. Див.: Рейфман П.С. К истории кружка Тишинского, Лебедева, Манассеина: (Из истории студенческого движения в 60-е годы XIX века) // Ученые записки Тартусского университета. - Тарту, 1959. - Вып. 78. - С. 148.
3. Цит. за: Ястребов Ф. Революционные демократы на Украине: Вторая половина 50-х - начало 60-х годов XIX века. - К., 1960. - С. 134.
4. Цит. за: Ястребов Ф. Революционные демократы на Украине. - С. 149-150. На думку Б. Козьміна, цитоване свідчення Бекмана є загалом реалістичною оцінкою діяльності таємного товариства (див.: Козьмін Б.П. Харьковские заговорщики 1856-1858 годов. - Х., 1930. - С. 49).
5. Общественно-политическое движение на Украине в 1856-1862 гг. - К., 1963. - С. 11.
6. Див.: Ястребов Ф. Революционные демократы на Украине. - С. 146.
7. Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. - Ф. 63. - Спр. 108. - Арк. 3 зв. - 4 зв. Підпис: Ал. Ам. Анапарас. На жаль, у мене не було змоги зіставити почерк автора аналізованого листа зі зразками почерку Тишинського кінця 1850-х чи початку 1860-х рр. Проте й аналіз змісту листа і його «оточення», на мій погляд, дає підстави однозначно твердити про авторство Тишинського. Автор - «житель Чернигова, заброшенный судьбою в Харьков», близький приятель Єфименка, що впливає з аналізованого епістолярного тексту, початок якого написано на звороті останнього аркуша листа Єфименка до Шишацького-Ілліча від 27 березня 1857 р. (див.: Там само. - Спр. 107. - Арк. 1-3. Підпис: П.С. Царедавенко. У справі розшифрування псевдоніма див.: Ястребов Ф. Революционные демократы на Украине. - С. 168-169). У добре вивченому харківському оточенні Єфименка не було, крім Тишинського, жодного іншого чернігівця. Цілковито узгоджуються використані у псевдонімі ініціали Ал. Ам. з ім'ям та по батькові Тишинського (Олександр Амфіанович), а його тогочасні суспільно-політичні погляди - з виявленими у листі ідеологічними позиціями. У новітньому довідковому виданні, в якому зареєстровано обидва названі листи з архіву Шишацького-Ілліча, псевдоніми

Ал. Ам. Анапарас та П.С. Царедавенко не розшифровуються (див.: Особові архівні фонди Інституту рукопису: Путівник. - К., 2002. - С. 593-594).

8. Общественно-политическое движение на Украине в 1856-1862 гг. - С. 12.

9. Див.: Марахов Г.І. Т.Г. Шевченко в колі сучасників: Словник персоналій. - К., 1976. - С. 123.

10. Див.: Свидницький А. Роман. Оповідання. Нариси. - К., 1985. - С. 524 (лист до Єфименка, серпень 1862 р.).

11. Див. Дудко В. До коментування рецензії П. Чубинського «Украинский спектакль в Чернигове 12 и 15 февраля» // Інформаційний бюлетень / КНК АН України. - 1992. - № 2. - С. 38-39.

12. Див.: Тишинский А. Об украинских пословицах и поговорках // Черниговские губернские ведомости: Часть неофициальная. - 1859. - № 29. - С. 207-209.

13. Див.: Сиваченко М.Є. З історії української пареміографії: А.П. Свидницький // Сиваченко М.Є. Сторінки історії української літератури і фольклористики. - К., 1990. - С. 137-138, 141, 149.

14. Див.: Тишинский А. Рассказы про «Полісуна» // Черниговские губернские ведомости: Часть неофициальная. - 1859. - № 38. - С. 287-289.

15. Єфименко П. Додаток до українських помовок та погудок // Там само. - 1860. - № 23. - С. 173-174; № 25. - С. 186. Ця публікація Єфименка, вміщена у №№ 23-26, потрапила в поле зору Сиваченка (див.: Сиваченко М.Є. З історії української пареміографії: А.П. Свидницький. - С. 137-141), однак дослідник не з'ясував чому залишив поза увагою ті її частини, що з'явилися у №№ 24 і 25, а відтак і значну частину записаного Свидницьким приказкового матеріалу, на аналізі якого він, власне, зосереджувався. З названої причини у статті Сиваченка подаються хибні відомості і про обсяг поданого в публікації паремійного матеріалу, записаного Тишинським у Голубичах, - дослідник облікує лише 28 прислів'їв і приказок, надрукованих у № 23 (див.: Там само. - С. 138). Насправді в газеті подано 34 прислів'я і приказки у запису Тишинського.

16. Див.: Тишинский А. [Рец. на вид.:] Либретто малороссийских, польских и др. песен и романсов С.Д. Паливоды-Карпенко // Черниговские губернские ведомости: Часть неофициальная. - 1860. - № 4. - С. 24-27. Ця публікація ще наприкінці ХІХ ст. привернула увагу мовознавця О. Соболевського (Соболевский А. И. Очерк русской диалектологии. III. Малорусское наречие // Живая старина. - 1892. - Вып. IV. - С. 13). Принагідно слід зазначити, що Соболевський широко використав й інші діалектні матеріали, вміщені в чернігівських періодичних виданнях середини ХІХ ст.

17. Див.: Деятели революционного движения в России: Библиографический словарь. - М., 1928. - Т. 1. - Ч. 2. - Стлб. 412; Марахов Г.І. Т. Г. Шевченко в колі сучасників. - С. 123.

18. Рейфман П.С. К истории кружка Тишинского, Лебедева, Манассеина. - С. 156.

19. Див.: Там само. - С. 157-164. Про перебування О. Тишинського в Дерпті також див.: Исаков С.Г. Сквозь годы и расстояния: Из истории культурных связей Эстонии с Украиной, Грузией и Латвией в XIX - начале XX века. - Таллин, 1969. - С. 20-22.

20. Див.: Московские ведомости. - 1861. - 17 авг. - № 180. - С. 1449-1450. - Підпис: А. Т-ій.

21. Тишинский А. Вариант украинской песни // Черниговские губернские ведомости: Часть неофициальная. - 1861. - № 19. - С. 121-122.

22. Рейфман П.С. К истории кружка Тишинского, Лебедева, Манассеина. - С. 163

23. Цит. за: Рейфман П.С. К истории кружка Тишинского, Лебедева, Манассеина. - С. 164.

24. Див.: Там само. - С. 165.

25. Див.: Там само. Як з'ясовано, О. Тишинський привіз із Москви до Чернігова для члена таємної організації «Земля і воля» І. Андрушенка примірники «Колокола» і «Полярной звезды» (див.: Дело И. Андрущенко // Материалы для истории революционного движения в России 60-х гг.- СПб., [1906]. - С. 124; Сиваченко М.Є. Леонід Глібов і землевонець Іван Андрущенко // Сиваченко М.Є. Літературознавчі та фольклористичні розвідки. - К., 1974. - С. 190).

26. Див.: Рейфман П.С. К истории кружка Тишинского, Лебедева, Манассеина. - С. 165.

27. Див.: Черниговский листок. - 1861. - № 11. - С. 81-82. - Підпис: А. Т-ській.

28. [Гайдебуров П.] Современная южнорусская летопись // Основа. - 1862. - № 3. - С. 115-116. (У справі авторства див.: Гитович І.Є. Гайдебуров Павел Александрович // Русские писатели. 1800-1917: Биографический словарь. - М., 1989. - Т. 1. - С. 512.) Оглядач «Основи» не називає О. Тишинського як інформатора видання, обмежившись вказівкою: «[...] из села Голубичи Черниговской губ. пишут[...]». (Покликаючись на відомості, запозичені з періодичної преси, П. Гайдебуров акуратно їх документує. Ця обставина дає підстави твердити, що відомості про голубицьку школу надійшли безпосередньо до редакції «Основи».) На мій погляд, відповідне повідомлення слід беззастережно атрибутувати Тишинському за зв'язком з його названою кореспонденцією з аналогічної проблематики, надрукованою в «Черниговском листке», та вміщеною в «Основах» статтю «Защитнику голубицкой школы».

29. Див.: Нечаев П. Известия // Черниговские епархиальные известия: Прибавление. - 1862. - № 22. - С. 491-492. П. Нечаев адресував свій полемічний виступ виключно до редакції «Основи»; очевидно, йому залишилася невідомою ширша і до того ж підписана - хоч і

криптонімом - публікація про голубицьку школу на сторінках «Черниговского листка».

30. Голубичанин А. Тишинский. Защитнику голубичской школы // Основа. - 1862. - № 10. - С. 78-81. Тишинський, реагуючи на адресовані редакції «Основи» контраргументи Нечаєва, покликається тільки на свою публікацію в «Черниговском листке».

31. Там само. - С. 80.

32. У справі розшифрування криптоніма див.: Соболевский А.И. Очерк русской диалектологии. III. Малорусское наречие. - С. 13; Жилко Ф.Т. Перехідні говірки від української до білоруської мови в північно-західних районах Чернігівщини // Діалектологічний бюлетень. - К., 1953. - Вип. IV. - С. 7, 9. Криптонім утворюють «ожіночена» зменшувальна форма імені автора і дві останні літери його прізвища (тогочасні норми російського правопису передбачали написання прізвища Тишинського в називному відмінку з флексією -ій).

33. Див.: Основа. - 1862. - № 1. - С. 59-62.

34. Див.: Там само. - № 2. - С. 57-58.

35. Див.: Там само. - № 8. - С. 46-51.

36. Там само. - С. 46-47. Подані в аналізованій «основ'янській» кореспонденції характеристики діалектних особливостей мови мешканців Городнянського та сусідніх повітів і в загальних рисах, і в деталях (зокрема, це стосується ілюстративного матеріалу), як і окреслення контексту «городнецкого наречия» (опис інших говорів Чернігівської губернії з визначенням їхніх ареалів) збігаються, іноді й дослівно, з «діалектними» фрагментами згадуваної рецензії Тишинського на видання Паливоди-Карпенка, підписаної прізвищем автора. Зауваживши це, Соболевський зробив слушний висновок, що обидві публікації «принадлежат одному лицу» (Соболевский А.И. Очерк русской диалектологии. III. Малорусское наречие. - С. 13). Відтак його принагідна атрибуційна ремарка дала ключ до аргументованого розкриття криптоніма Леся -ій.

37. Див.: Жилко Ф.Т. Перехідні говірки від української до білоруської мови в північно-західних районах Чернігівщини. - С. 7.

38. Видобутий із реферованої кореспонденції Тишинського діалектний матеріал подано у вид.: Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край. Юго-Западный отдел: Материалы и исследования, собранные д. чл. П.П. Чубинским. - СПб., 1877. - Т. VII. - Вип. 2. - С. 538-539. У виданні не розкрито криптонім автора кореспонденції, а її назву відтворено помилково - «О городницком наречии».

39. Основа. - 1862. - № 8. - С. 49-50.

40. Чернышевский Н.Г. Новые периодические издания // Полн. собр. соч.: В 15 т. - М., 1950. - Т. 7. - С. 940.

41. Возняк М. Листування Панька Куліша з Олександром Кониським // Нова Україна. - 1923. - Ч. 10. - С. 143. Пор. лист П. Куліша до О. Алчевського від 28 лютого 1863 р., який цілком наведено у публ.: Житецький І. Київська громада за 60-тих років // Україна. - 1928. - Кн. 1. - С. 107-108.

42. Основа. - 1862. - № 1. - С. 59.

43. Там само. - 1861. - № 3. - С. 1.

44. Див.: Терлецький В. Сумчани в «Основі» // Слобожанщина: Альманах літераторів Сумщини. - Суми, 1993. - Вип. 2. - С. 126.

45. Ільїн О. Від Олександра Тишинського до Михайла Терещенка // Глухівщина. - 1997. - 4 черв. - № 41. - С. 4.

46. Див.: Рейфман П. С. К истории кружка Тишинского, Лебедева, Манассеина. - С. 148

47. Див.: Терлецький В. Розповсюджувач творів Шевченка // Терлецький. Слово про Кобзаря. Глухів Поета: Шевченкознавчі розвідки. - Суми, 2002. - С. 91.

48. Державний архів Російської Федерації. - Ф. 112. - Оп. 1. - Спр. 72. - Арк. 399.

49. Див.: Шевелів Б. Тижневик «Черниговский листок» за редакцією Л.І. Глібова (1861-1863 рр.) // Чернігів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали / Під ред. М. Грушевського. - К., 1928. - С. 451.

50. Див. Черниговский листок. - 1862. - № 19. - С. 147-148.

51. Див.: Там само. - 1863. - № 2. - С. 11-13.

52. Див.: Там само. - № 4. - С. 27-28.

53. Проте активність Тишинського як автора «Черниговского листка», на мій погляд, не може бути підставою твердити, що він разом «з своїм приятелем Л.І. Глібовим» видавав тижневик (Грінченко Б. Олександр Тишинський. - С. 340). Слід зважити принаймні на те, що це було неможливо вже з огляду на постійне проживання Тишинського поза Черніговом.

54. Див.: Черниговский листок. - 1862. - № 35/36. - С. 273-274. Полемічний відгук: Утенко Е. По поводу статьи «Образец заботливости охранения лесов в Черниговском уезде» // Там само. - 1863. - № 6. - С. 41-43.

55. Див.: Там само. - № 3. - С. 18-19.

56. Див.: Грінченко Б. Олександр Тишинський. - С. 339; Дело И. Андрущенко. - С. 124; Деятели революционного движения в России. - Т. 1. - Ч. 2. - Стлб. 412; Сиваченко М.Є. Леонід Глібов і землевонець Іван Андрущенко. - С. 223, 225-227.

57. Грінченко Б. Олександр Тишинський. - С. 339.

58. Там само. - С. 340.

59. Матеріали до вивчення життя і творчої діяльності О. Тишинського після 1864 р. містять цитовані статті Б. Грінченка, П. Рейфмана, Б. Шевеліва, книжки С. Ісакова та Г. Марахова, а також низка інших публікацій. Напр., див.: Положение о стипендии имени Александра Амфиановича Тишинского // Земский сборник Черниговской губернии. - 1895. - № 4/5. - С. 17-18; Похороны А.А. Тишинского // Черниговские губернские ведомости: Часть неофициальная. - 1896. - 2 февр. - № 699; Указатель статей по истории, археологии и этнографии, помещенных в «Черниговских губернских ведомостях» за 1838-1906 гг. // Труды Черниговской губернской архивной комиссии. - Чернигов, 1908. - Вып. 7. - Отд. 2. - С. 64, 65, 83, 103, 108, 120, 141; Грінченкова М., Верзилів А. Чернігівська українська громада: Спогади // Чернігів і Північне Лівобережжя. - С. 464-465; Русова С. Мої спомини: Рр. 1861-1879 // За сто літ. - К., 1928. - Кн. 2. - С. 163, 164; Максимович Т. [Могиляньський М.] Чернігівські мемуаристики // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. - К., 1929. - Кн. 25. - С. 363, 370; Плевако М. Біографічні та бібліографічні матеріали до вивчення творчості Леоніда Глібова // Плевако М. Статті, розвідки й біо-бібліографічні матеріали. - Нью-Йорк: Париж, 1961. - С. 575-576; Деко О. Леонід Глібов у сімдесяті роки // Сиваченко М., Деко О. Леонід Глібов: Дослідження і матеріали. - К., 1969. - С. 101-104, 136-144; Руденко В. В'язень Петропавлівської фортеці // Деснянська правда. - 1988. - 19 лист. - № 223 (18005). - С. 3.

Віктор Терлецький

ШЛЯХАМИ СІВЕРЯН ПО ВОЛИНІ

(Дорожні нотатки. Факти історії)

В усі часи земля Волині володіла якоюсь незбагненою, велими притягуючою до себе духовною силою. Захоплювала подіями, які непересічною червоною стрічкою вписані в історію України; звершеннями славетних діячів науки, культури, освіти; своєрідною красою природи. Адже не спроста, не надумано уродженка цього регіону Леся Українка (батько якої - П.А.Косач) не зайве нагадати, походив із м.Мглин на північній Чернігівщині) волею, перебігом життя прощаючись з Волинню, в поезії «Подорож до моря» згадувала:

*Славути красної бори соснові
І Случі рідної веселі береги. //1,13/.*

Думка, відчуття притягуючої духовної сили Волині стверджується безліччю фактів як далекого минулого, так і порівняно недавніх часів. Саме тут, в Пересопницькому монастирі, в 1556-1561 роках було зроблено переклад Євангелія українською мовою. Так з'явилася на світ Українська Першокнига. Дослідники цілком справедливо наголошують, що Пересопницьке Євангеліє скріпило і реалізувало найголовнішу ідею часу - переклад Святого письма на живу народну мову, вживання її в богослужінні. Дещо згодом в Острозі першодрукар Іван Федоров видав повний текст православної Біблії.

На Волині відкривалися то слов'янська академія й друкарня, колегіум (Острог), то засновувалися православне братство (Луцьк) та різного спрямування школи, які відігравали значну духовно-освітню роль. У ХІХ, на початку ХХ століть цей край притягнув до себе чимало уродженців Сіверянщини; зокрема, вихідців із Глухівського повіту Чернігівської губернії.

Поїздка наприкінці жовтня 2006 року до Рівного автора цієї статті разом з приятелем-письменником, правнуком відомого історика Лівобережної України О.М.Лазаревського Олександром Лазаревським мала на меті знайти чи то поглибити той слід, який залишили в цьому регіоні наші земляки.

...Тісні зв'язки з Волинню та Поділлям мали Ушинські. Ще на початку 1833 року батько славетного педагога К.Д.Ушинського Дмитро Григорович, залишивши посаду радника господарчого відділення, губернського скарбника у Вологді, розпочав працю на Волині. Шкода, що єдиним розшуканим на сьогодні документом про його діяльність тут є лише атестат із Волинської казенної палати про «службу 1836 року серпня 10» / 2, 241; 3, 137/.

Майже тридцятьма роками згодом сюди приїхав служити його старший син Олександр, який до цього встиг попрацювати молодшим землеміром при Олонецькій